

ТАЛАБАЛАР ИЛМИЙ ДУНЁҚАРАШИНИ ШАКЛАНТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Камолова Широной Усаровна

ЖДПУ катта ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7337655>

ARTICLE INFO

Received: 08th November 2022

Accepted: 15th November 2022

Online: 19th November 2022

KEY WORDS

Шахс, жараён, миллий
қадриятлар, умуминсоний
қадриятлар

дунёқараш, тарбия жараёни,
фикр, ғоя, қараш, мафкура,
фан, технология, мардлик; -
ботирлик; - паҳлавонлик; -
меҳнатсеварлик, дўстлик.

Шахс камолоти, унинг умрини юксак интеллектуал салоҳиятини бойитишга боғлиқ бўлади ва шу асосда буюк мақсадлар сари интилади, жамият ҳамда давлатга фойдаси тегиб яшайди, натижада унинг ҳаёт мазмуни шаклланади. Шахс камолоти маънавий етук, баркамол авлодни шакллантириш билан узвий боғлиқ ҳолда амалга оширилади ва бундай жараён у яшаб турган ижтимоий муҳит ҳамда унга мос тарбия билан белгиланади. Бу эса шахс, миллат ва жамиятнинг менталитетига боғлиқдир.

«Менталитет» – (лот. mentalis – ақлий) – айрим киши ёки ижтимоий гуруҳга хос ақлий қобилият даражаси, маънавий салоҳият.

Жамият, миллат ёки шахснинг менталитети уларнинг ўзига хос

ABSTRACT

Ушбу мақола бугунги куннинг долзарб мавзуларидан бўлиб, талабалар илмий дунёқарашини бойитишнинг мазмун моҳияти масалаларига қаратилган. Талабалар илмий дунёқарашини шакллантиришда миллий қадриятларнинг ўрни, Инсон камолот босқичлари масалаларига боғлаб ёритилган.

тарихий анъаналари, урф-одатлари, диний эътиқодини ҳам қамраб олади. Менталитет ёшларимиз илмий дунёқарашини кенгайтиришда мустақам асос бўлади. Маълумки, баркамол авлодни тарбиялаш ғояси ҳам миллий, ҳам умуминсоний характерга эга бўлиб, у башариятни маънавият ва маърифатга, эзгулик ва юксакликка олиб борувчи комиллик сари йўлдир. Шу сабабли ҳам тарбия масаласи кишилар, оилалар, жамоалар, давлатлар олдидаги муҳим муаммолар бўлиб келмоқда ва улар турлича йўллар, воситалар билан турлича шаклларда, услубларда амалга оширилмоқда [31-б].

Уларнинг таҳлили ва ушбу соҳадаги ишларимиз натижаларининг кўрсатишича талабалар дунёқарашини юксалтиришда маълумотлар баёнини

қуйидаги узлуксизликда амалга оширган маъқул «КЕЧА → БУГУН → ЭРТАГА» [37-38-б].

Ушбу узлуксизлик инсон онги, дунёқараши ва муносабатларини мунтазам равишда такомиллашиб боришини баҳолай олиш имкониятини бера олади. Қайд этилган узлуксизликдаги «КЕЧА» сўзига ўтмишдаги бой илмий-маънавий меросимиз маълумотлар тўғри келади, яъни буюк қомусий олимларимиз ва ҳадис илми соҳибларининг ижоди, фаолиятини ибрат-намуна қилиб кўрсатиш ҳамда тарихий-бадий адабиётлардаги, жумладан, «Алпомиш», «Гўрўғли», «Авазхон», «Рустамхон» ва бошқа дostonлардаги ботир паҳлавонларнинг доимийлиги, инсонпарварлиги, меҳнаткашлиги, дўстлик ва муҳаббатга садоқатлари ҳам шу йўналишдаги маълумотлардир.

Юқоридаги тизимнинг «БУГУН» сўзига эса баркамол авлод тарбиясига ҳукуратимиз томонидан яратилаётган имкониятлар тўғри келади. Жумладан, «Таълим тўғрисида»ги Қонун, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури», «Давлат таълим стандартлари», «Ўрта махсус, касб-хунар таълимини тубдан ислоҳ қилиш», «Ўрта умумий таълимни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ҳужжатларнинг қабул қилиниши ва турли оммавий тарбиявий тадбирларнинг уюштирилиши, шунингдек, ёшларимизга бугунги кунда ривожланган хорижий давлатларда ўз интеллектуал салоҳиятини ривожлантириб келишига яратилаётган имкониятлар ҳамда турли ёшларимиз камолотига мос спорт мусобақаларининг («Умид ниҳоллари», «Баркамол авлод», «Универсиада»)

ташқил этилиши ёшларимизнинг ҳар томонлама камолот топишидаги кенг имкониятлардир. Ва ниҳоят юқоридаги қайд этилган тизимнинг сўнгги бўғинига, яъни «ЭРТАГА» сўзига эътибор берадиган бўлсак. Унда ёшларимизнинг дунёқарашини қуйидагича шакллантириш мақсадга мувофиқ бўлади, яъни хўш ҳурматли ёшлар ўтмишимиз буюк экан, маънавиятимиз илдизлари ниҳоятда чуқур бўлиб, у 3000 йиллик тарихга эга экан, бугун ўз интеллектуал салоҳиятининг юксалтиришга кенг имкониятлар яратилган экан, энди биз уларга хос ва мос авлод бўлишимиз учун нима ишлар қилишимиз керак? Албатта бу борада ота-боболаримизнинг бизга қолдирган буюк меросини авайлаб, асраб, бойитиб келажак авлодга етказишни ўйлашимиз керак ва бунда бугунги мавжуд имкониятлардан унумли фойдаланмоғимиз лозим. Ана шундагина ўтмиш авлодларимизга муносиб ва бугунги имкониятни қадрлай оладиган саводли фарзанд бўла оламиз. Бу эса ўтмиш аجدодларимиз хотирасига чуқур ҳурмат бўлиб, у «ЭРТАГА» жамиятимиз тараққиётига таъсир этувчи мустаҳкам пойдевор бўлади.

Бу борада Абу Наср Форобийнинг (873-950) «Фозил одамлар шаҳри» номли асари билан аҳамиятлидир. Бундан ташқари у «Фазилат, бахт-саодат ва камолот ҳақида», деб номланган асарида «Ҳар бир инсон бошидан комил бўлиб туғилмайди, аммо туғма равишда ўзига хос ички шуурга эга бўлади ва бу шуур билан босқичма-босқич комилликка жидду жаҳд билан интилади», деган фикрни ва шу асосдаги ғояни илгари суради [10].

Демак, бундан шахс камолоти умумий дунёқараш ва шу асосдаги тарбияга боғлиқ экан, деган хулосани ҳосил қилиш мумкин. Ана шу умумий дунёқараш тарбияни тўғри йўлга қўйишга катта имкониятлар яратади.

Жамиятимиз, давлатимиз олдида Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт яратишдек шарафли вазифа турган айти пайтда шахсни ҳозирги давр талабига мос равишда ривожлантириш маънавий бойлик, ахлоқий поклик, интеллектуал салоҳиятлилик ва жисмоний тарбия сингари асосий йўналишлар унинг камол топишида муҳим аҳамият касб этади.

Бу борада устозлар ташаббуси, халқимиз маънавиятининг тикланиши, бой тарихий меросимизнинг кенг ўрганилиши, уларга ҳурмат уйғотилиши, миллий анъаналаримиз ва урф-одатларимизнинг сақланиши ҳамда мазмунан бойитилиши, шунингдек, маданият, санъат, илм-фан, техника-технология, таълим-тарбия ҳар томонлама тараққий этишида муҳим роль ўйнайди.

Инсонни камолот сари етаклаш ҳақидаги таълимотлар муқаддас китобларимиз («Қуръони Карим», «Ҳадиси Шариф», «Авесто» ва шу кабилар) да доимо улуғланиб келинган. Бу борада Ватанимизда ўтмишда бу истиқболли орзу-истаклар доимий вазифага айланган ва у билан жамиятимизнинг ҳар қандай аъзоси шуғулланиши ҳам фарз, ҳам қарз бўлган. Айниқса, тарбия масаласи билан нафақат оила бошлиғи ёки таълим муассасалари мутасаддилари, балки юртимизнинг донишмандлари, зиёлилари (олимлар, шоирлар, ёзувчилар, тарихчилар, тасаввуф илми

соҳиблари ва ҳ.к.), адолатпарвар ҳукмдорларнинг ҳам бош мақсадлари бўлган. Жумладан, комил инсон ҳақидаги юксак ғоялар Абу Наср Форобийнинг Фозиллар жамияти («Фозил одамлар шаҳри»); Алишер Навоийнинг адолатли жамият қуриш ҳақидаги таълимоти; Имом ал-Бухорийнинг ҳадис илмининг султони эканлиги; Маҳмуд аз-Замаҳшарийнинг Жаруллоҳ («Оллоҳнинг қўшниси»), деган юксак мақомга сазовор бўлиши; Аҳмад Яссавий хикматлари; Баҳоуддин Нақшбандийнинг «Дилинг Оллоҳда, қўлинг меҳнатда бўлсин» («дил ба ёру, даст ба кор») йўналишларидаги таълимоти; Ат-Термизий ўғитлари; Маҳаммад Мусо ал-Хоразмий ва Абу Райҳон ал-Берунийларнинг дунёвий кашфиётлари ва ҳамда ижтимоий-ахлоқий қарашлари; Абу Али ибн Сино тиббиёти ва унинг комил инсонни жисмонан ҳамда маънан соғлом қилиб тарбиялаш ғояси; Амир Темур давлатчилиги ва унинг адолатли ижтимоий-ташкилотчилик ишлари (Амир Темур адолатни куч билан, кучни эса адолат билан уйғунлаштирди. Соҳибқирон тамғасининг нақши «Ростирусту» бўлиб, бу «Ҳақгўй бўлсанг – нажот топасан», демақдир); Мирзо Улуғбекнинг коинот ва оммавий таълим ҳақидаги таълимотлари; Мирзо Бобурнинг миллатлараро дўстликни, динлараро бағрикенгликни ва адолатни қадрлаш ҳамда таълимни (шу жумладан, Ўзбек алифбосини, яъни «Хатти Бобурий»ни) ислоҳ қилиш соҳасидаги ишлари; Маъмун Академияси «Донишмандлик уйи» («Байт ул-хикма») лардаги маънавий-ахлоқий таълимотларида теран ифода этилган.

Бу ҳам ота-боболаримиз соғлом турмуш кечиришни асрлар давомида уқтириб келганлигидан ва ёш авлодга ҳар томонлама мукамал таълим-тарбия бериш, камолот сари етаклаш доимо долзарб бўлганлигидан далолат беради. Буларнинг исботи сифатида қуйидаги хикматлар ва мутафаккирларнинг айримларининг фикрларидан намуналар келтирамиз:

1. Абдурауф Фитрат (1886-1938). «Бир вақтлар бу мамлакатимиз маданият қуёшининг чиқиш жойи бўлиб, маърифат дарёсининг манбаи сифатида танилган эди. Форобийлар, Бухорийлар, Ибн Синолар, Улуғбеклар мамлакатимизни жаҳон соҳасига олиб чиққан эдилар. Бизнинг мамлакатимиз минглаб машҳур олимларни чор-атрофга етказиб бериб, қўшнилари шарафини ҳам овоза қилиб, дунёга таратганди» [23].

2. Абу Наср Форобий (873-950). «- Бахтга эришишнинг бирдан-бир йўли барча эзгу ишларни хайрли ниятлар билан бажариш, фазилатли амалларга таяниш ва розолатдан воз кечишдадир; - маърифат – бахт ва камолот сари қўйилган биринчи қадамдир; - руҳни тарбиялаш ва поклаш изчил давом этсагина, яхши натижаларга эришиш мумкин; - табиб баданни даволашга киришганидек, раҳбар ҳам аҳоли орасидаги ахлоқий беморларни даволашга киришиши керак» [14].

3. Абу Райҳон Беруний (973-1048). «- Дўстлар ва хайрихоҳлар ёмонни яхши қилиб кўрсатишга, халал берадиганни тўсишга, гўзалликни изҳор этишга ва яхшиликларни қилишга тиришадилар; - яхшилик хислатлари қуйидагилардир: тўғрилиқ, тақводорлик, ўзини сақлаш,

диндорлик, одиллик, камтарлик, мулойимлик, сиёсатбозлик ва бошқариш ишларида билимдонлик, тадбиркорлик, тўғри тахмин қила билиш;

- сезгилар бешта бўлиб, улар қулоқ билан эшитиш, кўз билан кўриш, бурун билан ҳидлаш, тил билан татиб ва тери билан тегиб билишдан иборат;

- киши табиати билолмаган нарсани билишга мойил бўлади» [14].

4. Абу Али ибн Сино (980-1037).

«- Яхшилик ҳамма учун севимлидир;

- хулқ-атворнинг мўътадил бўлиши бадан саломатлигини сақлайди;

- иффат нималигини айтайми? Очкўзлик, яхши овқат, ичимлик ва хотин-халажга берилишдан ўзини сақлаш иффатдир» [14].

5. Маҳмуд Қошғарий (XI аср).

«- Очлик йилларида халқнинг қаерга боришини кузат, у қаерга борса, сен ҳам бор. Халқ мусибатларига елкадош бўлиш сенинг бурчингдир;

- кўнгли ва кўзи оч бўлган кишини куч билан тўқ ва бой қилишга интилма;

- меъёридан ортиқ бойлик – одам учун душмандир, ақлли одам молу дунёни севмайди;

- одам боласи барибир ўлади, агар ҳаётида яхшилик қилиб ўтган бўлсаннинг номи ўлмайди» [14].

6. Азизиддин Насафий (XIII аср).

«Эй фарзанд, ҳеч бир мукофот талаб қилмай, миннатдорчиликлар кутмай, аксинча ўзингни бурчли деб билиб, яхшилик яратиб, ҳамма вақт, ҳамма учун эзгулик ижод қилганингдагина сен Оллоҳи таоланинг хулқи билан безанажаксан!» [14].

Буюк боболаримизнинг ўлмас мероси бугунги ёшларнинг маънавий тарбиясида ва айниқса уларнинг

миллий дунёқараши кенгайишида битмас-туганмас хазинадир. Уларни ибрат-намуна қилиб кўрсатиш орқали ёшлар онгида қуйидаги инсонпарварлик фазилатлари янада юксалади: - мардлик; - ботирлик; - паҳлавонлик; - меҳнатсеварлик; - катталарга хурмат ва кичикларга иззатда бўлишлик; - дўстлик ва муҳаббат туйғуларига садоқатли бўлишлик ва шу кабилар.

Демак, инсон камолоти ва унинг юксалишида ёшларимиз маънавий тарбияси ва илмий дунёқараши кенглиги, ибрат-намуна муҳим роль ўйнаётган экан. Шу сабабли ҳам бугунги ёшларимиз дунёқарашини шакллантириш ва юксалтиришда улар онгига миллат, Она тупроқ, Она Ватан, халқ ва унинг тарихий илдизлари асосидаги бой миллий-маънавий меросимиз ҳақидаги маълумотларни таълим-тарбиянинг барча жабҳаларида сингдириб боришимиз лозим.

Демак, миллий хусусиятларимизга мос тарбияни олган ва олаётган ёшларимиз мунтазам равишда камол топиб бораверади ҳамда уларнинг дунёқараши ҳам унга мос равишда юксалиб боради.

Шу сабабли ҳам ушбу ишда ёшларимизни тарбиялашда ва уларнинг илмий дунёқарашини кенгайтиришда шахс ижодий камолоти босқичлари ҳамда улардан таълим-тарбия жараёнида ибрат-намуна сифатида фойдаланишга тавсиялар бериш ҳақидаги маълумотларни ёритишни мақсад қилиб олдик.

Демак, ёшларимизга шахс камолоти пиллапояларини ҳисобга олган ҳолда таълим-тарбия беришдаги барча хатти-ҳаракатлар (ўқув қўлланмалар,

дарсликлар, таълимнинг ахборотли технологиялари ва ҳ.к.)да қуйидаги омиллар асосий диққат-эътиборда туриш лозим экан:

- миллий-маънавий кадриятларимиз ҳақидаги батафсил маълумотлар тайёрлаш, уларни ёшларимиз онгига сингдиришга қулай ҳолга келтириб, яъни ахборот кўринишига келтириб тизимларга (қомусий ва ҳадис илми олимлари, шоирлар, ёзувчилар, тарихчилар, файласуфлар, халқ қаҳрамонлари, давлат арбоблари, тарбиявий аҳамиятга эга бўлган расм-русумлар ва урф-одатлар, анъаналар ва ҳ.к.) ажратиш;

- ёшларимизда шахс камолоти босқичлари асосида Ватан туйғусини шакллантириш ва бунда улар онгига Она тупроқ, Она Ватан, Ватан соғинчи, Ватан қайғуси каби тушунчаларга хурмат уйғотиш;

- ёшлар тарбиясида «баркамол авлод», «комил шахс», «олим», «паҳлавон», «аллома», «мутафаккир», «донишманд» каби камолот босқичларидан аниқ далиллар асосида ибрат-намуна тизимидан кенг фойдаланиш лозим;

- шахс ижодий камолоти босқичларини талабалар онгига сингдиришда аниқ фанлардан таълим-тарбия беришда қомусий олимлар, донишманд, файласуфлар ижоди ва фаолиятидан фойдаланиш, ижтимоий-гуманитар фанлар бўйича эса шоирлар, ёзувчилар, тарихчилар, халқ қаҳрамонлари, давлат арбоблари, ҳадис илми соҳибларини ибрат-намуна қилиб таълим-тарбия бериш ижобий педагогик самараларни беради;

- талабалар онгига шахс ижодий камолоти босқичларини илмий, маънавий кадрият сифатида сингдириш

уларни ижодий камолот сари интилади, олимлик ва комиллик
интилишига туртки бўлади ва натижада даражасига эришишга ҳавас қилади.
улар ижтимоий фаол шахс бўлишга

References:

- 1.Зуннунов А. Педагогика назарияси. – Тошкент: Алоқачи, 2006. – 164 б.
- 2.Камолова Ш. Талабалар илмий дунёқарашини юксалтиришда илмий изланишлар ҳақидаги билимлар узлуксизлиги // “Фан, таълим ва амалиёт” мажмуасининг долзарб муаммолари: илмий мақолалар тўплами. – Жиззах, ЖДПИ, 2006. – № 1. – Б. 48 – 49.
- 3.Абу Наср Форобий. Фазилат, бахт-саодат ва камолот ҳақида. – Тошкент: Ёзувчи, 2002. – б.
- 4.Фитрат А. Нажот йўли. – Тошкент: Шарқ, 2001. ... б.
- 5.Ёқубов А. Сихат–саломатликйили: мазмунва моҳият. – Тошкент: 2005. – 23 -14б.
- 6.Педагогические взгляды Абу Али ибн Сины (Авиценны) / Ш. У. Камалова, Р. У. Мунарова — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 9 (89). — С. 1068-1070. — URL: <https://moluch.ru/archive/89/17662/>
- 7.Мунарова Раъно Усаровна, Камолова Ширин Усаровна (2016). Великие мыслители Средней Азии о воспитании гармоничного и всесторонне развитого поколения. Проблемы педагогики, (2 (13)), 17-19.